

dr hab. Marek Rembierz, prof. UŚ
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Recenzja pracy doktorskiej:
„Światopogląd wobec kategorii wolności.
Krytyczna rekonstrukcja rozstrzygnięć Jerzego Prokopiuka” (Gdańsk 2023).
Autor rozprawy: mgr Michał Wróblewski
Promotorzy rozprawy: prof. UG dr hab. Piotr J. Przybysz,
prof. AGH dr hab. Izabela Trzcńska

Decyzją Rady Naukowej Instytutu Filozofii Uniwersytetu Gdańskiego otrzymałem w celu sporządzenia recenzji rozprawę doktorską „Światopogląd wobec kategorii wolności. Krytyczna rekonstrukcja rozstrzygnięć Jerzego Prokopiuka”, której autorem jest mgr Michał Wróblewski. Rozprawa doktorska przygotowana została pod kierunkiem prof. UG dr hab. Piotra J. Przybysza i prof. AGH dr hab. Izabeli Trzcńskiej.

Zamierzeniem badawczym przedłożonej do recenzji rozprawy doktorskiej, na co wskazuje jej tytuł, jest – wchodzące w kwestie z zakresu filozofii kultury, filozofii religii i antropologii filozoficznej – krytyczna rekonstrukcja światopoglądowych koncepcji i rozstrzygnięć Jerzego Prokopiuka, rozpoznanie swoistych treści i kontekstów (inspiracjach) tych koncepcji (wizji), przy czym w szczególności zwrócono uwagę na kwestię wolności. To trafnie dobrana problematyka, jak najbardziej warta podjęcia skupionych na niej badań, także w zakresie historii myśli filozoficznej i religijnej, gdyż zapatrywania Jerzego Prokopiuka i jego ezoteryczne wizje miały – i mają – siłę oddziaływania i cieszą się zainteresowaniem tych osób, dla których takie ścieżki rozwoju duchowego są bliskie. Autor w odniesieniu do dorobku Jerzego Prokopiuka, słusznie podejmuje „pytanie o jego osobliwą obecność w rodzimej kulturze” (s. 22). Oddziaływanie Jerzego Prokopiuka jako tłumacza prac Karla Gustawa Junga i znawcy myśli jungowskiej, jako znawcy myśli antropozoficznej i autora oryginalnej wizji w tym zakresie, który jawi się jako postać rozpoznawalna w kręgu ezoteryzmu, to ważne przyczyny skłaniające do podjęcia badań i do powstania recenzowanej rozprawy, o czym pisze jej Autor: „Trudno znaleźć w Polsce przełomu dwudziestego oraz dwudziestego pierwszego wieku osobę podobną do Prokopiuka. Prokopiuk zdobył rozgłos licznymi tłumaczeniami. Szczególnie cenione są jego tłumaczenia z języka niemieckiego. Jednocześnie publikował on liczne teksty, które z czasem publikowano w formie oddzielnych

książek. Prokopiuk wyróżniał się od innych polskich autorów pod dwoma względami. Pierwszym z nich była znajomość różnych tradycji ezoterycznych, co czyni z niego prekursora rodzimych studiów nad zachodnim ezoteryzmem. Drugim z nich było otwarte mówienie o swoim ezoterycznym światopoglądzie a nie wypowiedzanie się na temat ezoteryki w ramach dystansu badawczego charakteryzującego chociażby religioznawcę. Z tego też względu uważa się go za jednego z najważniejszych przedstawicieli Ruchu Nowej Ery w Polsce” (s. 21).

W rozprawie doktorskiej dokonano właściwej systematyzacji obszarów zainteresowań i kręgów refleksji Jerzego Prokopiuka, podążając za jego autorskimi rozstrzygnięciami: „[...] różnorodność zainteresowań Prokopiuka oscylowała w gruncie rzeczy wokół dwóch tematów: ezoteryki oraz gnozy. Można wręcz zaryzykować stwierdzenie, że dochodzi u niego do utożsamienia ich ze sobą. Gnoza utożsamiona z ezoteryką stanowi w dużej mierze interpelacyjne odniesienie wolności. Oznacza to, że ludzka wolność realizowana jest najpełniej na ezoteryczny sposób. Oznacza ona również, że człowiek jest poniekąd skazany na ezoterykę jako najwyższą formę realizacji wolności, odnajdywaną na wiele sposobów, o czym mogą świadczyć zainteresowania Prokopiuka. Polski gnostyk wymienia swoje zainteresowania, wyróżniając sześć obszarów tematycznych. Po pierwsze, eseje dotyczące psychologii głębi. Po drugie, teksty stanowiące komentarze do arcydzieł literatury niemieckiej (Goethe, Schiller, Novalis). Po trzecie, teksty poświęcone „paradygmatowi wyobraźni”, czyli formom myślenia naukowego, wzbogaconego o impuls imaginalny. Ich pogranicze stanowią teksty poświęcone: z jednej strony New Age, a z drugiej strony parapsychologii. Po czwarte są to eseje dotyczące historii ezoteryki (hermetyzm, różokrzyżostwo), łącznie z demonozofią oraz astrologią. Po piąte, teksty zajmujące się problemami sztuki – głównie literatury pięknej. Po szóste, eseje poświęcone stricte antropozofii” (s. 77).

Autor rozprawy doktorskiej, mgr Michał Wróblewski, w sposób czytelny wskazuje na podjęte przez niego podstawowe problemy badawcze i zarazem ujawnia niektóre spośród przyjętych przez niego założeń, określających jego – jak najbardziej autorskie – podejście do podejmowanej problematyki: „Antropozofię na tle innych ruchów ezoterycznych zdaje się zatem cechować przywiązanie do myśli filozoficznej, co nie wydaje się być specjalnie podkreślane przez badaczy dziejów zachodniego ezoteryzmu. W związku z tym, jednym z celów pracy jest przedstawienie *Filozofii wolności* na tle filozofii niemieckiej przełomu dziewiętnastego oraz dwudziestego wieku, a także ukazanie jej wpływu na antropozofię, a co za tym idzie światopogląd Prokopiuka. Prokopiuk z kolei, w odróżnieniu od wielu krajowych antropozofów, ukazuje antropozofię w kontekście dawnych i współczesnych tradycji

ezoterycznych. Nie zawsze ów zamiar ułatwia rozumienie jego licznych, pisanych przeważnie potoczyscie tekstów, które najłatwiej scharakteryzować jako dorobek publicystyczno-literacki” (s. 18).

Trzeba wszakże mieć wyraźną świadomość, że gdy przestępuje się do filozoficznych i historycznofilozoficznych analiz zapatrywań Jerzego Prokopiuka i ich źródeł, a więc tego rodzaju zapatrywań i źródeł, które należą do nurtów duchowości ezoterycznej i antropozofii, korzystających częstokroć z wyrażen wieloznacznych i niełatwo uchwytnych treści symbolicznych, to z tym większym natężeniem występują trudności tak metodologiczne jak i merytoryczne zazwyczaj towarzyszące próbom filozoficznego odczytania, interpretowania i analizowania narracji o wizji w dużej mierze osobistej i ważnej także egzystencjalnie dla jej twórcy. Również w przypadku analiz zapatrywań Jerzego Prokopiuka, to Autor rozprawy doktorskiej powinien na użytek analiz – niejako w zastępstwie swego bohatera i co więcej: niezależnie od jego deklaracji – dokonać zabiegów logiczno-semiotycznych określających status metodologiczny rozpatrywanych przez siebie wypowiedzi. Powinien wyłożyć jaki status nadaje tym wypowiedziom. Autor recenzowanej rozprawy zdaje się być jak najbardziej świadomym tych powinności badawczych, gdyż wyraźnie deklaruje: „Oprócz rekonstruowania poglądów Prokopiuka praca ta jest również próbą analizy logicznej jego poglądów. Analiza logiczna, zwana również analizą filozoficzną, umożliwi z kolei krytyczną ocenę racjonalności uzasadnień Prokopiuka ze względu na ich racjonalność. Założeniem racjonalności jest niesprzeczność. Wyróżnia się przy tym niesprzeczność wewnętrzną oraz zewnętrzną. Niesprzeczność wewnętrzna polega na zgodności podstawowych tez między sobą. Z kolei niesprzeczność zewnętrzna odnosi się do kompatybilności z wiedzą racjonalną, na przykład wynikami nauk szczegółowych. Niesprzeczność wewnętrzna światopoglądu Prokopiuka jest wątpliwa z powodu eklektycznego charakteru wielu jego wypowiedzi. Natomiast niesprzeczność zewnętrzna kwestionowana jest przez odniesienia do antropozofii. Wiele twierdzeń antropozoficznych stoi w sprzeczności z ustaleniami współczesnych nauk. Innymi słowy, analiza logiczna na zastosowaniu środków logicznych do sensowności bądź prawdziwości twierdzeń, przybierając postać między innymi precyzowaniem sensu twierdzeń drogą przekładu terminów niejasnych na jasne czy też badaniem sensowności empirycznej zdań” (s. 20). Po zapoznaniu się z treścią rozprawy nasuwa się propozycja skorzystania – w nawiązaniu koncepcji Alexiusa Meinonga (1853-1920) – z pojęcia supozycje w odniesieniu do przyjętego w rozprawie statusu rozpatrywanych wypowiedzi Jerzego Prokopiuka, gdyż mocno (apodyktycznie) brzmiące tytułowe „rozstrzygnięcia” zdają się mieć status supozycji.

Warto się nad tym zastanowić (zob. Alexius Meinong, *Supozycje*, tłum. Justyna Grudzińska, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004).

Co do trudności metodologicznych i merytorycznych występujących przy odczytaniu, interpretowaniu i analizowaniu narracji o wizjach w dużej mierze osobistych i egzystencjalnie ważnych dla ich twórcy interesujące uwagi sformułował Tadeusz Czeżowski, gdy analizował wywody Plotyna o przedstawianej przez niego wizji: „Plotyn miał wysoką kulturę logiczną, która mu trafnie wskazała granice poznania rozumowego”, a Tadeusz Czeżowski zinterpretował plotyńską wizję ujmując ją w porządku logicznym: „Pojęcie pierwotnego jedyne go bytu jest pojęciem logicznie najogólniejszym, a proces wyłaniania się zeń bytów szczegółowych jest procesem determinacji logicznej”. Czy podobnego rodzaju zabiegi interpretacyjne – wprowadzając zewnętrzne kategorie zaczerpnięte z logiki i z ich wydatną pomocą analizując czyjąś trudno uchwytną myśl i wizję – można i warto zastosować przy interpretowaniu i analizowaniu narracji Jerzego Prokopiuka? Wydaje się, że wysoce wartościowe może okazać się podjęcie także takiej próby odczytania – idąc niejako pod prąd – narracji Jerzego Prokopiuka.

Wprowadzając do krytycznej rekonstrukcji ezoterycznego światopoglądu Autor rozprawy doktorskiej erudycyjnie zarysowuje dzieje i nurty ezoteryki w kulturze europejskiej i przybliży jej koncepcje, słusznie zaznaczając różne podejścia do rozumienia ezoteryki. Warto przy tym dokonać systematyzacji nurtów ezoteryki i bezpośrednio nawiązać do narracji rozwijanych przez Jerzego Prokopiuka, aby usytuować go jeszcze wyraźniej na tle różnych tradycji.

Ważne dla całości wywodów prowadzonych w rozprawie jest przytoczenie we wprowadzeniu podstawowych sposobów rozumienia i uprawiania historii filozofii. Wymaga ono jednak dopełnienia autorską deklaracją, dającą jasną odpowiedź na nasuwające się pytanie: który ze sposobów rozumienia i uprawiania historii filozofii będzie przyjęty i praktykowany w recenzowanej rozprawie, gdyż zdaje się odpowiedniejszy do realizacji założonych celów badań?

Erudycyjne przegląd różnych stanowisk w kwestii rozumienia światopoglądu (s. 7-11), warto wszakże dopełnić – potrzebnym – wyjaśnieniem jak w tej rozprawie będzie użyta kategoria światopoglądu w odniesieniu do wizji przedstawianej przez Jerzego Prokopiuka.

Zasygnalizowana tylko we wprowadzeniu kwestia relacji racjonalizm (filozofii) – irracjonalizm (ezoteryki) warta jest już w tym miejscu (s. 12) rozwinięcia i pogłębienia. W całej bowiem rozprawie częstokroć powracają i są dość mocno eksponowane kwestie (oceniań) naukowości i nienaukowości, podejścia do nauki i wchodzenia w konflikt z

nauką, jak również rozumienia „zjawisk z pogranicza życia naukowego i szeroko pojętej religijności” (s. 180). To warto we wprowadzeniu już wstępnie uporządkować, a następnie w zakończeniu zebrać w syntetycznej postaci wnioski także dotyczące tych kwestii.

Trafna jest – przywołana już w tytule i następnie przybliżona co do przypisanego jej sensu – formuła krytycznej rekonstrukcji, aczkolwiek w czasie lektury rozprawy nasuwa się spostrzeżenie: jeśli ma to być krytyczna rekonstrukcja ezoterycznego światopoglądu wolności, to warto odwołując się do różnych modeli krytycyzmu i wzorców krytyki ukazać jak w zależności od przyjęcia danego modelu lub wzorca taka krytyczna rekonstrukcja może przebiegać i czym się może różnić w krytycznym podejściu ezoterycznego światopoglądu wolności.

Słusznie częstokroć Autor odwołuje się do kategorii hermeneutyki, także dokonując wychwycenia i pomocnego w lekturze usystematyzowania głównych cech myśli i elementów wizji Jerzego Prokopiuka: „Hermeneutyka tekstów Prokopiuka pozwala wyodrębnić trzy najważniejsze jego tezy. Po pierwsze, wolność (samorealizacja) człowieka realizowana jest najlepiej poprzez ezoterykę. Natomiast jej najlepiej wyrażeniem jest antropozofia, którą można porównać do dzieła otwartego, umożliwiającego różne jej odczytania czy współtworzenia. Po drugie, ezoteryka powraca do kultury współczesnej za sprawą paradygmatu wyobraźni. Zadaniem paradygmatu wyobraźni jest przewyciężenie ograniczeń paradygmatu newtonowsko-kartezjańskiego, otwierając badania naukowe oraz mentalność współczesnego człowieka na światopogląd ezoteryczny, co dzieje się głównie przy pomocy psychologii głębi, a także fizyki kwantowej. Po trzecie, człowiek oraz Bóstwo (Bóg w rozumieniu ezoterycznym niż monoteistycznym) powiązane są ze sobą wolnością. Najwyższym etapem wolności jest ludzka kreatywność, umożliwiająca tworzenie własnych światów alternatywnych. (Alternatywnym światem polskiego gnostyka jest Atlan, nawiązujący estetycznie do powieści fantasy)” (s. 19). Każda z tych tez stanowi przedmiot dalszej hermeneutyki w dalszych częściach rozprawy. Nie ma jednak, a wydaje się to w tej pracy wskazane, przybliżenia hermeneutyki jako sposobu interpretacji i rozumienia. Paul Ricoeur jest przywołany tylko raz (*O interpretacji. Esej o Freudzie*, tłum. M. Falski, KR, Warszawa 2008), a Hans-Georg Gadamer nie występuje ani raz. Warsztat hermeneutyczny w szczególności obu wymienionych mistrzów teorii i praktyki uprawiania hermeneutyki byłby przydatny w intelektualnym zmaganiu się z interpretacją i rozumieniem idei i wizji Jerzego Prokopiuka. Przy tej okazji warto przywołać także metodologiczne prace Andrzeja Bronka.

Gdy mowa o wizji, to warte wzięcia pod uwagę są także analizy Alfred Gawroński zebrane w książce: *Wizja i argumentacja w filozofii. Od lektury Homera do teorii metatekstu*,

Wyd. Znak, Kraków 2011 („[...] idea filozofii jako działalności intelektualnej, w której w rozsądnych proporcjach splatają się: z jednej strony ogólny, rozwijany dzięki nieskrępowanej intuicji, obraz świata i człowieka, który Gawroński nazywa wizją, a z drugiej strony racjonalna, logicznie uporządkowana argumentacja, mająca ów obraz uzasadnić. Eseje poświęcone idei wychowania, poematom Homera, filozofii przedsokratejskiej i dyskusji z klasyczną filozofią analityczną stanowią ilustrację tego, jak układają się w filozofii owe rozsądne proporcje między wizją i argumentacją”).

Główne uwagi recenzenckie: co do redakcji rozprawy, która w niektórych miejscach wymaga poprawy oraz postulowane/proponowane uzupełnienia:

- są także w doktoracie sformułowania w jakimś stopniu niezręczne, wymagające korekty redakcyjnej,

- są potknięcia w postaci literówek, wymagają usunięcia przy redagowaniu artykułów i monografii opartych na rozprawie doktorskiej,

- doprecyzować i wyraźniej wyartykułować zarysowujące się w niektórych miejscach wywodów własne stanowisko odnośnie rozpatrywanych koncepcji, zwłaszcza w odniesieniu do tytułowej kwestii wolności;

- należy w publikacjach na podstawie dysertacji bardziej rozbudować bazę literaturową.

Szczegółowe uwagi recenzenckie i przykłady zasygnalizowanych niedoborów lub potknięć:

(1) Zapis nazwiska „S. Świeżawski” poprawny: „S. Swieżawski”.

(2) Zaskakuje zaproponowany angielskojęzyczny przekład w zapisie nazwiska w zdaniu: „założone przez Helenę Blavatsky Towarzystwo Teozoficzne” (s. 44). Otóż w polskim zapisie nazwiska przyjęło się: Jelena Pietrowna Bławatska, natomiast rosyjski oryginał: Елена Петровна Блаватская.

(3) Niezbyt szczęśliwie jest tu wyartykułowana uwaga, że „Steiner w dużej mierze fiksuje się na ludzkiej zdolności do obserwowania myślenia” (s. 42)

(4) Zdanie jest niby prawdziwe: „Gnostycyzm uważany przez Wincentego Myszora za największe wezwania dla chrześcijaństwa” (s. 15). Ale, ta tak zreferowana opinia wyrażona przez prof. Wincentego Myszora, to powtórzenie tradycyjnej, od starożytności powtarzanej opinii, że gnostycyzm postrzega się jako największe wezwania dla chrześcijaństwa, któremu powinno dać ono intelektualny i duchowy odpór.

(5) W zdaniu: „Rozprawa o światopoglądzie Prokopiuka nawiązuje do wyżej zarysowanego schematu, aczkolwiek go modyfikuje” (s. 18) – konkretnie trzeba

dopowiedzieć: do jakiego schematu? Podobne mankamenty w płynności narracji można napotkać też w innych miejscach rozprawy.

(6) W czasie lektury rozprawy nasuwają się wątpliwości, czy pisząc na temat kantowskich koncepcji epistemologicznych i etycznych, Autor nie powinien jednak uczynić tego bardziej syntetycznie i z mniejszą ilością bezpośredniego przywoływania opracowań.

(7) Występują litrowki, np.: „ukazujw światopoglądowy kontekst publicystyczno-literackiego dorobku Prokopiuka” (s. 22); „bardziej wyrafinowane formy życia religijnego odzęgnyją się od związków z magia” (s. 122)

(8) Oto przykładowe potknięcia stylistyczne, które w rozprawie niestety niejednokrotnie występują: „Na wyżej zarysowanym tle przedstawia się również poniekąd polemika, jaką Prokopiuk podjął się z filozofem Zbigniewem Musiałem” (s. 193). „Filozof przy tym dochodzi do wniosku, że popularyzacja okultyzmu wiąże ma za zadanie przede wszystkim osłabianie oświecenia społeczeństwo [...]” (s. 193). Szwankuje polszczyzna... W recenzowanej rozprawie staje się to tym bardziej rażące, że sięga się w niej do zasobów subtelnej polszczyzny Jerzego Prokopiuka.

(9) Zasygnalizuję też recenzencki niedosyt jeśli idzie o spożytkowanie w rozprawie dorobku Mircea Eliadego i do wypracowanej przez niego metody fenomenologii religii, choć przywołano w rozprawie artykuł, którego autorem jest Jerzy Prokopiuk: *Eliade o inicjacji i stowarzyszeniach tajemnych* („Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria”, 2007/4). Tu zarysowuje się tematyka na osobny artykuł lub rozdział.

(10) Z widocznych braków w zakresie ważnej dla rozpatrywanych zagadnień literatury podejmującej problematykę filozofii doświadczenia mistycznego wymienić należy – nie tylko z recenzenckiego obowiązku, ale przede wszystkim ze względu na walory poznawcze – badania i publikacje Krzysztofa Stachewicza, zwłaszcza jego dwa tomy monografii zatytułowane „Filozofia doświadczenia mistycznego”. Również badania i publikacje Aleksandra Bańki i Macieja Bały w pełni zasługują na ich uwzględnienie.

Również przy interesujących analizach problematyki zła i doświadczenia zła, którym w rozprawie – słusznie – poświęca się sporo miejsca, warto sięgnąć do badań i publikacji Ryszarda Wiśniewskiego dotyczących doświadczenia zła.

Zachęcam do zapoznania się ze wskazanymi recenzji autorami i ich publikacjami, aby należycie spożytkować je w kolejnych badaniach i publikacjach.

(11) Czy punkt 6.5 ma mieć tytuł „Uzasadnienie ezoterycznego światopoglądu” czy jednak bardziej trafne będzie: „Próby uzasadnienia ezoterycznego światopoglądu”?

Za warte wyeksponowania walory recenzowanej pracy doktorskiej uznać należy:

- odpowiedni dobór poznawczo ważnej problematyki, gdyż dorobek Jerzego Prokopiuka i jego próby budowania (uzasadnienia) światopoglądu, jak najbardziej powinny stać się przedmiotem badań i – niejednej – rozprawy;

- sięgnięcie do odpowiedniej teoretycznej podbudowy badań i analiz w obszarze myśli filozoficznej i religioznawczej, dzięki czemu można było przeprowadzić pogłębione analizy niełatwo uchwytnych idei i wizji Jerzego Prokopiuka, a także wywiązać się z zadeklarowanej krytycznej rekonstrukcji światopoglądowych rozstrzygnięć Jerzego Prokopiuka;

- badania i dociekania w przemyślany sposób są nasycone właściwie dobranymi kategoriami filozoficznymi, co pozwala uwyraźnić zapatrywania i wizje Jerzego Prokopiuka i poddać je również krytyce;

- wskazana w tytule i podjęta w pracy doktorskiej problematyka nie była dotychczas przedmiotem w ten sposób ukierunkowanych i rozbudowanych badań, a rozprawa unaocznia, że jest to problematyka warta filozoficznych badań;

- prowadzenie badań w oparciu o właściwie dobraną bazę źródłową dorobku Jerzego Prokopiuka; oparcie się na odpowiednio dobranej i reprezentatywnej literaturze (choć są też wskazane w recenzji braki w tym zakresie);

- przedstawiono w pracy pogłębioną, wielostronną i interesującą analizę zapatrywań i wizji Jerzego Prokopiuka, inspirując do dalszych poszukiwań i dyskusji;

- na jak najbardziej pozytywną ocenę zasługuje wyprowadzanie własnych – w tym i krytycznych względem zapatrywań i wizji Jerzego Prokopiuka – wniosków przez Autora, otwierających perspektywy dalszych badań nad myślą antropozoiczną;

- nasuwa się propozycja kontynuowania badań komparatystycznych, zestawienia i porównania zapatrywań i wizji Jerzego Prokopiuka z innymi współcześnie aktywnymi gnostykami i antropozofami.

Konkluzja. Rozprawa twórczo wpisuje się w nurt polskich badań filozoficznych i historycznofilozoficznych – sięgających także do badań innych dyscyplin – nad ezoteryzmem i antropozofią. Dokonuje się w niej całościowej rekonstrukcji oraz pogłębionej analizy podjętej problematyki. Recenzowana rozprawa przygotowuje również odpowiedni grunt pod prowadzenie dalszych badań nad podjętą w niej problematyką. Analizy i wnioski z recenzowanej rozprawy, po dokonaniu wskazanych w recenzji poprawek i uzupełnień, warto będzie opublikować – co najmniej w serii artykułów zawierających wybrane wyniki przedstawione w pracy.

Praca doktorska „Światopogląd wobec kategorii wolności. Krytyczna rekonstrukcja rozstrzygnięć Jerzego Prokopiuka”, którą napisał mgr Michał Wróblewski, spełnia ustawowe wymagania stawiane wobec prac doktorskich i może być przedmiotem dalszego procedowania w kolejnych etapach obrony pracy doktorskiej.

Marek Rembierz